

EGY ZÖLDFÜLŰ ANTROPOLÓGUS KALANDJAI

Szokatlan szempontok

I.

Sorozatszerkesztő:

Karádi Éva

A sorozatban megjelent:

I. Nigel Barley: *Egy zöldfülű antropológus kalandjai*

II. Láng Benedek: *Mágia a középkorban*

III. Bjorn Lomborg: *Cool it – Hidegvér!*

IV. Piotr Kłodkowski: *A Kelet csodálatos zamata*

Nigel Barley

EGY ZÖLDFÜLŰ
ANTROPOLÓGUS
KALANDJAI

Feljegyzések a sárkunyhóból

Fordította:

Varró Zsuzsa

TYPOTEX

Budapest, 2009

A mű eredeti címe:
The Innocent Anthropologist. Notes from a Mud Hut.
British Museum Publication Ltd. 1983

Hungarian translation © Varró Zsuzsa, Typotex, 2006
© Nigel Barley, 2006
All rights reserved.

A könyv első kiadásának megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.
Változatlan utánnyomás

ISBN 978 963 279 050 3
ISSN 1788-3873

Témakör: *antropológia*

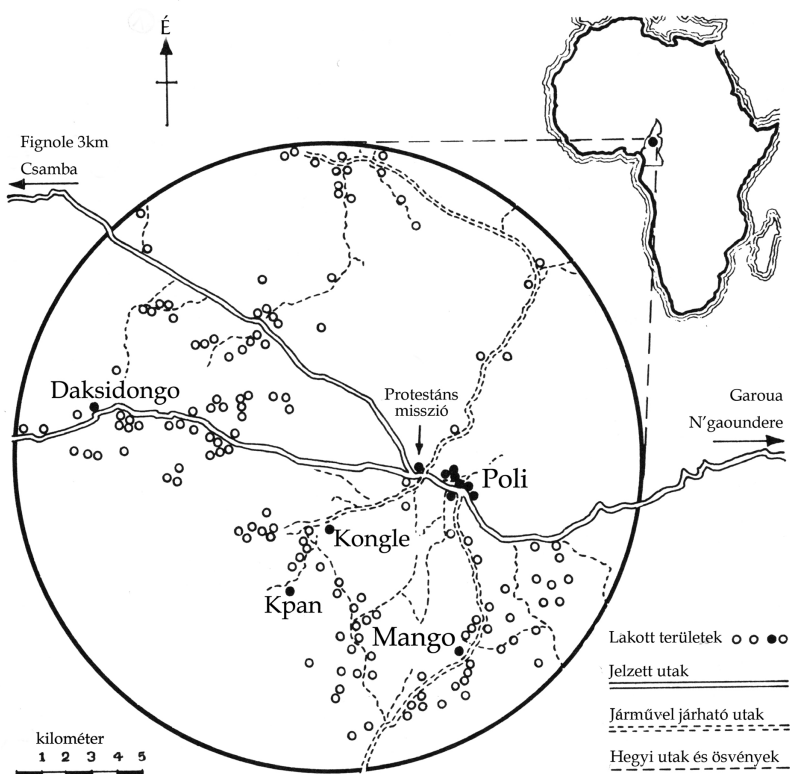
Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén
munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük,
ha belép a *TypoKlubba*, ahonnan értesülhet
új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról,
és amelyet a www.typotex.hu címen érhet el.
Honlapunkon megismerkedhet kínálatunkkal is,
egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát,
hivatkozásokat találhat, illetve
az esetlegesen előforduló hibák jegyzékét is letöltheti.
Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható:
www.interkonyv.hu
Észrevételeiket a velemeney@typotex.hu e-mail címen várjuk.

Kiadja a Typotex kiadó, az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Votisky Zsuzsa
Felelős szerkesztő: Laik Eszter
Műszaki szerkesztő: Pintér Zoltán
Borítóterv: Szentesi Csaba
Terjedelem: 13,5 (A/5) ív
Készült a Naszály Print Kft. nyomdájában
Felelős vezető: Hemela Mihályné

Jeepnek

Tartalomjegyzék

- 1 Miért menjünk terepre? 9
- 2 Légy készen! 17
- 3 Kalandra fel! 23
- 4 Honi soit qui Malinowski 33
- 5 Vezessetek a főnök elé! 43
- 6 Neked tiszta az ég? 59
- 7 „Ó, Kamerun, atyáink bölcsője, te” 79
- 8 A gödör mélyén 113
- 9 Ex Africa semper aliquid miseria 131
- 10 Ki mint vet, úgy arat 139
- 11 A nedves és a száraz 165
- 12 Legyen dudoros a homlokod! 189
- 13 Egy angol jövevény 207

1 | Miért menjünk terepre?

– Akkor meg miért ne mennél terepre? – a kérdést egy kollégám tette fel, miután végére ért némileg illuminált kiselőadásának az antropológia, az egyetemi oktatás és általában a tudományos élet jelenlegi állásáról. A mérleg nem volt kedvező. Úgy jártunk, mint Mrs. Hubbard, aki leltározni akart, és akkor vette észre, hogy üres az éléskamra.

Az én történetem a szokásos. Felsőoktatási intézményekben képeztek, és inkább a véletlen, semmint a szándék sodort a tanításba. Angliában az egyetemi élet néhány tarthatatlan feltételezésre épül. Először is, feltételezik, ha valaki jó tanuló, jó lesz kutatónak. Ha valaki jó a kutatásban, jó lesz tanárnak. Ha valaki jó tanár, terepmunkára kíván majd menni. Ezen összefüggések közül azonban egyik sem áll fenn. Kitűnő diákok csapnivaló kutatómunkát képesek végezni. Remek egyetemi előadók, akiknek a neve sohasem hiányzik a szakmai folyóiratokból, olyan zsibbasztóan unalmas előadásokat tartanak, hogy a diákok a lábukkal minősítik, és felszívódnak, mint harmat az afrikai napon. A szakma tele van olyan odaadó terepmunkásokkal, akiknek az arca cserzett a forró égővek viszontagságaitól, a fogukat csikorgatják attól, hogy évekig bennszülöttekkel foglalkoztak, de vajmi kevés vagy semmi érdemleges mondanivalójuk nincs a tudomány számára. Mi, nyápic „új antropológusok”, akiknek a doktorija könyvtári kutatáson alapult, úgy döntöttünk, hogy ez az egész terepmunka-történet túlságosan fel van fújva. Persze

az idősebb tanárok, akik a brit birodalom idején teljesítettek szolgálatot, és „csak úgy rájuk ragadt az antropológia, miközben tették a dolgukat”, személyesen érdekeltek ama kultusz fenntartásában, amelynek egykor főpapjai voltak. Átkozottul megszenvedték a mocsarak és őserdők megpróbáltatásait és nélkülözéseit, és semmiféle hátulgombolós ne is próbálja magának megspórolni ezt az utat.

Ha egy vitában megszorogatják őket valamilyen elméleti vagy metafizikai kérdésben, szomorúan megrázzák a fejüket, közönyösen szívnak egyet a pipájukon vagy végigsimítanak a szakállukon, és valami affélét mormolnak, hogy a „valóságos emberekre” nem alkalmazhatók az olyanok elvont spekulációi, akik „soha nem végeztek terepmunkát”. Őszinte szánakozást mutatnak az ilyen szerencsétlenek iránt, de ez mit sem változtat a helyzeten. Ők jártak ott, ők látták. Ehhez nincs mit hozzátenni.

Miután néhány évig tanítottam a készen kapott ortodox tanokat egy nem különösebben rangos antropológia tanszéken, úgy éreztem, megérett az idő a változásra. Korántsem volt könnyű megállapítani, hogy a terepmunka vajon az olyan kellemetlen feladatok közé tartozik-e, mint a kötelező katonai szolgálat, amit becsülettel, némán el kell szenvedni, vagy a szakmával járó kiváltság, amiért csak hálás lehet az ember. A kollégák véleménye sem segített igazán. Legtöbbjüknek bőven volt ideje rá, hogy tapasztalatait a romantikus kaland rózsaszín fényével övezzék. A múltbéli terepmunka ténye mintegy feljogosítja az embert az unalmas fecsegésre. A barátok és a rokonság is csalódott, ha a mosástól egy közönséges nátha kezeléséig nincs minden téma etnológiai reminiscenciákkal megspékelve. A régi történetek maguk is régi ismerőssé válnak, és a kutatónak hamarosan csak a terepmunka kellemes része marad meg az emlékezetében, a mértéktelen gyötrelmek néhány kellemetlen szigetét leszámítva, amelyeket nem lehet elfelejteni vagy elfojtani az általános eufóriában. Volt például egy kollégám, aki azt állította, hogy csodálatoosan érezte magát a nyájas és mosolygós bennszülöttek között, akik kosárszámra hordták neki a gyümölcsből és virágból álló ajándékokat. Ott-tartózkodásának belső kronológiájáról azonban értesülhettünk ilyen kijelentések formájában:

„Ez azután történt, hogy ételmérgezést kaptam”; vagy: „nem álltam túl biztosan a lábamon akkoriban, mert még megvolt az a gennyes hólyag a talpamon”. Leginkább azokra a vidám háborús visszaemlékezésekre hasonlít az egész, amelyek halálán az ember minden jobb belátása ellenére sajnálja, hogy még nem élt akkoriban.

De talán lennének valami előnyei is a dolognak. A szemináriumok soha többé nem volnának unalmasak. Ha olyan témáról lennék kénytelen beszélni, amiről nyilvánvalóan fogalmam sincs, benyúlhatnék etnográfiai anekdotás zsákomba, ahogy az én tanárium is tették a maguk idején, és előhúzhatnék valami hosszadalmas történetet, amitől a diákjaim legalább tíz percig csendben maradnának. Emellett lehetőség nyílna a legkülönbözőbb módokon lehangolni beszélgetőtársaimat. Mindig eszembe jut erről egy eset. Még a szokásosnál is bárgyúbb konferencián vettem részt, és udvariasan csevegtem néhány kiváló kollégámmal, köztük két nagyon marcona ausztrál etnográfussal. Mintha előre megbeszélték volna, a többiek visszavonultak, és otthagytak védtelenül kitéve a horror antipodinak. Néhány percnyi csend után próbaképpen megkérdeztem, nem innának-e valamit, abban a reményben, hogy megtörik a jég. Az etnográfusnő undok grimaszt vágott. – Kösz, nem! – vakkantotta, és a szája eltorzult az undortól. – Épp elég volt a bozótban. A terepmunkának az az óriási előnye, hogy lehetővé teszi az ilyen mondatokat; nagyon helyes, hogy alsóbbrendű halandók nem vehetnek a szájukra efféléket.

Az a gyanúm, hogy az ilyen mondatok kölcsönzik a különtség becses auráját az antropológia tanszékek egyébként eléggé sötét lakóinak. Az antropológusoknak szerencséjük van azzal a képpel, ami a köztudatban él róluk. A szociológusok, mint azt mindenki jól tudja, zagyvaságok és közhelyek humortalan, balos érzületű szállítói. Az antropológusok viszont hindu szentek lábainál ülnek, furcsa isteneket és obszcén rítusokat szemlélnék, és bátran lépnek olyan földre, ahol ember még nem járt előttük. A szentség és az isteni irrelevancia párja lengi be őket. Ők az angol különcegyház szentjei. A lehetőséget, hogy csatlakozzam hozzájuk, nem lehetett könnyelműen visszautasítani.

Igazság szerint azt az eshetőséget is fontolóra kellett venni – bármilyen csekély legyen is –, hogy a terepmunka sokat hozzátehet az emberiség tudáskincséhez. Első pillantásra ez meglehetősen valószínűtlennek tűnt. A ténygyűjtésnek önmagában kevés a vonzereje. Az antropológiában nem a tényekből van hiány, hanem abból, hogy kezdjenek is velük valami értelmeset. A „lepkegyűjtés” fogalma ismerős a szakmában: az olyan etnográfusok törekvéseinek jellemzésére szolgál, akik – miután nem boldogulnak az értelmezéssel – csak felhalmozzák furcsa szokások szemrevaló példáit, és terület szerinti, ábécé- vagy fejlődési sorrendbe rakosgatják őket az éppen aktuális divattól függően.

Őszintén szólva úgy tűnik, hogy minden más tudományos vállalkozáshoz hasonlóan a terepmunka létjogosultságát sem az adja, hogy az egyén milyen mértékben szolgálja a közjót, sokkal inkább az, hogy ez mennyiben járul hozzá az ő személyes épüléséhez. A tudományos kutatás, akár csak a szerzetesi élet, valójában az ember saját lelkének tökéletesítéséről szól. Szolgálhat persze valamilyen nagyobb célt is, de nem csak ebből a szempontból kell megítélni. Ez a nézet kétségkívül nem lesz ínyére sem a konzervatív tudósoknak, sem azoknak, akik forradalmi élcsapatnak tekintik magukat. Mindkét tudósfajta olyan kenetteljesen nagyképű és öntelt, hogy képtelen elhinni: a világ nem csügg minden szaván.

Ezért aztán általános volt a megbotránkozás a szakmában, amikor Malinowskiról, a terepmunka „feltalálójáról” a naplói-ból kiderült, hogy ő is csak gyarló halandó volt. Még őt is feldühítették és untatták a „feketék”, kínozták az elszigeteltség és a testi vágy. Széles körben vélték úgy, hogy a naplókat vissza kellett volna tartani, mert „ártanak az ügynek”, tekintélyrombolók, és nem tisztelik a nagy öregeket.

A tudomány művelőinek ezt a túrhetetlen képmutatását minden adandó alkalommal orvosolni kell. Ilyesféle gondolatokkal a fejemben fogtam hozzá, hogy beszámoljak a saját vállalkozásomról. Semmi új nem lesz benne azok számára, akik ugyanilyen élményeken mentek keresztül, én azonban pontosan azokat az aspektusokat fogom hosszabban ecsetelni, amelyeket a szokásos antropológiai monográfiák elhallgatnak, mint „nem antropológiai”, „irreleváns” vagy „lényeg-

telen” tényeket. A tudományos munkámban mindig jobban vonzódtak az absztrakció magasabb szintjei és az elméleti spekulációk, mivel csak ezek révén jutunk közelebb az értelmezés átfogó lehetőségéhez. Ha az ember konokul a földre szegezi a pillantását, az garantáltan érdektelen és beszűkült látásmódhoz vezet. Ez a könyv tehát arra szolgálhat, hogy helyreállítsa az egyensúlyt, és megmutassa a diákoknak és remélhetőleg a nemantropológusoknak is, hogyan viszonyul a kész monográfia a „véres valósághoz”, és átadjon valamit a terepmunka hangulatából azoknak, akiknek nem volt szerencsájük megtapasztalni.

A terepmunka gondolata már ott motoszkált a fejemben, az elvetett mag pedig csírázni kezdett, ahogy az már lenni szokott. – Miért akarnék terepre menni? – kérdeztem a kollégát. Széles gesztust tett, amiről látszott, hogy a tanítási repertoárjába tartozik. Olyan alkalmakkor használta, amikor a diákok ilyesmiket kérdeztek, hogy „mi az igazság” vagy „hogyan kell írni azt, hogy »macska«. Legyen ennyi elég.

Udvarias kitaláció, hogy az antropológusokat emésztí a vágy egy olyan nép között élni ezen a bolygón, akik az emberiség nagy titkát őrzik; és ehelyett másik kutatási terepet javasolni nekik felér legalábbis hitvestársuk lecserélésének ötletével. Én például nyomtatott és kéziratos óangol anyagból írtam a szakdolgozatomat. Ahogy ezt akkoriban némileg nagyképpen megfogalmaztam: „időben utaztam, nem térben”. Ez a megfogalmazás megpuhította a vizsgáztatóimat, akik mindazonáltal kötelességüknek érezték, hogy megfenyegessenek az ujjukkal, és figyelmeztessenek, hogy ezentúl hagyományosabb földrajzi területeken dolgozzam. Így hát nem kellett lojálisnak lennem egyik kontinenshez sem, és minthogy nem szakosodtam egyetemista koromban, nem is taszított semmilyen helyszín. Személyes megítélésem szerint a kész művek alapján – amennyiben ezek a kutatott népeket tükrözik, nem pedig az őket kutatókat – Afrika tűnt messze a legunalmasabb kontinensnek. Evans-Pritchard nagyszerű kezdetei után az afrikanisták munkája gyorsan pseudo-szociológiává és leszármazási rendszerek kutatásává alakult. Egy kicsit ugyan felélénkült, amikor nagy csinnadrattával belevágtak olyan „bonyolult” témákba, mint a preskriptív háza-

sodás és a szimbolika, végsősoron az egész terület mégis hű maradt „egyszerű és praktikus” természetéhez. Dél-Amerika lenyűgözőnek tűnt, de a kollégáktól tudtam, hogy az ottani munka politikai szempontból hírhedten nehéz; ráadásul arafelé látszólag mindenki Lévi-Strauss és a francia antropológusok árnyékában dolgozik. Az életkörülményeket tekintve Óceánia potyább választás volna, de valahogy minden óceániai tanulmány egyformának hatott. Úgy tűnt, a bennszülötteknek monopóliuma van az őrdögien összetett házassági rendszerekre. India nagyszerű helyszín lenne, ahhoz azonban, hogy ott bármi értelmeset tudjak csinálni, öt évig kellene tanulnom, hogy elég nyelvet tudjak. A Távol-Kelet? Megyek, és megnézem, mit találok.

Az ilyen mérlegelést joggal lehet felszínesnek minősíteni, de sok kortársamat és későbbi diákomat is pontosan ilyen megfontolások vezérelték. Végül is a legtöbb kutatás valami homályos érdeklődéssel kezdődik egy bizonyos szakterületen belül, és igen ritka az olyan ember, aki tudná, miről szól a szakdolgozata, mielőtt megírta volna.

A következő néhány hónapot azzal töltöttem, hogy figyelem az Indonéziában zajló kormányzati túlkapásokról szóló híreket, és az ázsiai atrocitásokról és pusztításokról érkező mindennapos beszámolókat. Végül leginkább Kelet-Timor felé hajlottam. Annyit tudtam, hogy a kulturális szimbolika és a hiedelemrendszerek jobban érdekelnék, mint a politika vagy a városi szocializáció, és úgy látszott, Timor tele van mindenféle érdekes lehetőségekkel különböző királyságai-val és preskriptív szövetségrendszereivel, ahol előírás volt a megfelelő rokoni osztállyal való házassodás. Törvényszerűnek tűnik, hogy a szép kis szimbolikus rendszerek többnyire éppen ott lelhetők fel a legtisztábban, ahol az ilyen jelenségek előfordulnak. Már éppen nekiültem volna, hogy kidolgozzak egy kutatási tervet, amikor az újságok hirtelen tele lettek a polgárháború, a népiirtás és az invázió híreivel. A fehérek az életükért reszketve menekültek, éhínség fenyegetett. Utazás lefűjva.

A kollégákkal folytatott sietős konzultációk után úgy tűnt, jobban tenném, ha visszatérnék Afrikához, ahol kevésbé nehéz kutatási engedélyt szerezni, és a körülmények is stabilabbak.

A Fernando Pó-i bubik felé irányítottak. Azok számára, akik sosem találkoztak Fernando Po névével, hadd mondjam el, hogy ez egy sziget Nyugat-Afrika partjainál; volt spanyol gyarmat, amely közigazgatásilag Egyenlítői-Guineához tartozik. Elkezdtem a szakirodalom körül szimatolni. Mindenki nagyon gorombán nyilatkozott Fernando Póról és a bubikról. A britek megvetették, mint olyan helyet, „ahol az ember késő délután is nagy valószínűséggel találkozhat egy rendetlen spanyol tisztviselővel, aki még mindig pizsamában van”; élvezettel időztek el a bűzös forráság részleteinél és a számos betegségnél, amelyeknek ez a terület a melegágya volt. A 19. századi német felfedezőik egyszerűen degeneráltaknak tartották a bennszülötteket. Mary Kingsley azt mondta a szigetről, hogy egy nagy kupac szénnél többet nem tartogat a világnak. Richard Burton pedig mindenkit ámulatba ejtett azzal, hogy odament, és életben is maradt. Mindent egybevetve, nyomasztó perspektívát kínált. Szerencsémre – akkoriban legalábbis azt hittem – a helyi diktátor elkezdte következetesen lemeszárolni az ellenfeleit, utóbbi fogalmat nagyon tág értelemben használva. Már nem mehettem Fernando Póra.

Ezen a ponton egy másik kollégám segített azzal, hogy figyelmemet az észak-kameruni hegyi pogányok egy különös módon mellőzött csoportjára irányította. Így ismerkedtem meg a doajókkal, akik majd az „én” népem lesznek jóban és rosszban. Egy kicsit úgy éreztem magam, mint a golyó egy játékgepben, és elindultam a doajók keresésére.

A Nemzetközi Afrika Intézet mutatójának átböngészésekor rábukkantam néhány rájuk vonatkozó utalásra francia gyarmati hivatalnokoktól és egy-két arra járó utazótól. Eleget írtak ahhoz, hogy kiderüljön, érdekes nép: volt például koponyakultuszuk, körülmetélésük, füttynyelvük, múmiáik és rossz hírük, miszerint renitensek és vadak. A kollégám meg tudta adni nekem egy misszionárius címét, aki évekig köztük élt, néhány nyelvész elérhetőségét, aki a nyelvükkel foglalkozott; és megmutatta a doajókat a térképen. Úgy tűnt, beszálltam a buliba.

Azonnal munkához láttam, teljesen megfeledkezve a kérdésről, hogy akarok-e menni egyáltalán. Két akadály volt: pénzt és kutatási engedélyt kellett szereznem.

Ha már az elején tudom, hogy két év folyamatos erőfeszítésébe kerül majd egyszerre megszerezni mind a kettőt, talán visszatértem volna az alapproblémához, hogy van-e értelme az egésznek. De szerencsére hasznomra vált a tudatlanságom, és elkezdtem kitanulni a pénzekért kuncsorgás művészetét.